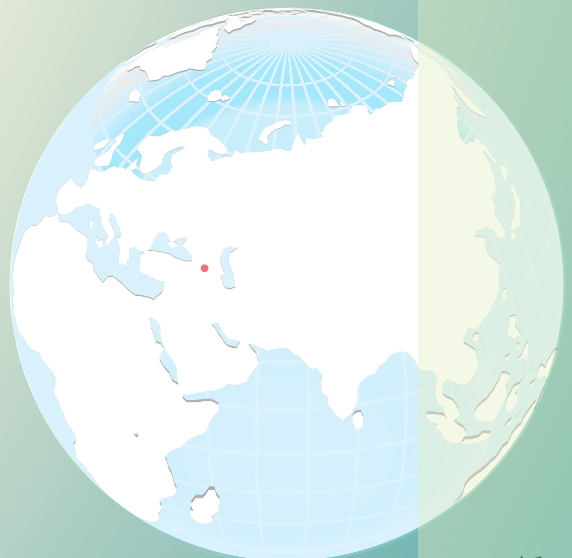

Մենաշնորհները Հայաստանում

սեղմագիր

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

*փետրվար
2013*

ՄԵՆԱՇՆՈՐՀՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության արդի տնտեսական քաղաքականության առաջնային հիմնախնդիրներից է տնտեսական մրցակցության իրական պայմանների ապահովումը և այդ առումով տնտեսական գործող մենաշնորհների կարգավորումը, դրանցով պայմանավորված շուկայական աղավաղումների և դեֆորմացիաների շտկումը: Երկրի տնտեսությունը ներկայումս բնորոշվում է մենաշնորհացման բարձր մակարդակով, որի հետևանքով բազմաթիվ տնտեսավարող սուբյեկտներ տուժում են հակամրցակցային դրսևորումների պատճառով: Մենաշնորհների հիմնախնդիրը մշտապես բարձրաձայնվել է, սակայն դրանց պետական կարգավորման ուղղությամբ տեսական ու գործնական հարցերը քիչ են ուսումնասիրվել մեր երկրում: Գործնական առաջարկի և մենաշնորհների հիմնախնդրի լուծման անկախությունից է, որ մենաշնորհները շարունակում են հանդիսանալ մեր երկրի տնտեսության զարգացման առաջնային խոչընդոտներից:

Շուկայում մենաշնորհի հիմնական առանձնահատուկ գծերն են՝

- Շուկայում սուբյեկտի բաժինը կազմում է գրեթե 100% կամ դրան մոտ մասնաբաժին,
- Շուկայում մեկ տնտեսավարող սուբյեկտ իրականացնում է ամբողջ արտադրությունը, և սուբյեկտի գործողությունը ազդեցություն ունի շուկայական գնի վրա,
- Վաճառվող ապրանքը եզակի է, այդ պատճառով գնորդը կամ պետք է վճարի մենատիրոջ կողմից սահմանված գինը, կամ հրաժարվի տվյալ ապրանքը գնելուց:
- Ապրանքները փոխարինելի չեն,
- Ապրանքի գնի և վաճառվող ապրանքի ծավալի վրա մենատիրոջ լրիվ հսկողությունը այլ մասնակիցների համար ստեղծում է դժվար հաղթահարելի արգելքներ,
- Մենաշնորհատերը հսկողություն է իրականացնում գների վրա և կարող է դրանք փոխել՝ փոխելով շուկա հանվող ապրանքների քանակությունը:

Զարգացման տարբեր փուլերում ու վայրերում մենաշնորհները տարբեր ազդեցություն են ունեցել երկրների տնտեսությունների զարգացման վրա, և միանշանակ չէ դրանց ազդեցությունը: Տնտեսության վրա մենաշնորհների ունեցած հիմնական բացասական հետևանքներն են.

1. Ապրանքների ու ծառայությունների գների բարձրացումը:
2. Արժեզրկման մակարդակի բարձրացումը:
3. Չի զարգանում կապիտալի և արժեթղթերի շուկան:
4. Չի ընդլայնվում և զարգանում փոքր ու միջին բիզնեսը:
5. Ցածր մրցունակությունը արտաքին շուկաներում:
6. Ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու խթանների թուլացումը:

Քանի որ ցանկացած մենաշնորհ ձգտում է հնարավորինս ընդլայնել իր ազդեցության շրջանակը, ապա այն երբեմն մտնում է պետության գործունեության ոլորտ՝ օրենսդրություն, վարչական կառավարում, արտաքին քաղաքականություն՝ որպեսզի պետության օգնությամբ ուժեղացնի իր տնտեսական դիրքը:

Ժամանակակից տնտեսագետները համարում են, որ մենաշնորհի տարածումը նվազեցնում է տնտեսական արդյունավետությունը առնվազն երեք հիմնական պատճառներով.¹ առաջին՝ մենաշնորհի առավելագույն շահույթ ստանալու առումով արտադրության ծավալը ցածր է, իսկ գինը բարձր, քան կատարյալ մրցակցության պայմաններում: Դա նշանակում է, որ հասարակության ռեսուրսները լրիվ ծավալով չեն օգտագործվում, առավելագույն արտադրական արդյունավետություն չի ապահովվում: Երկրորդ, հանդիսանալով շուկայում եզակի վաճառող, մենաշնորհը չի ձգտում արտադրական ծախսերի նվազեցման: Նման հարցը չի համարվում առաջնային: Նույն պատճառով էլ մենաշնորհը քիչ է հետաքրքրված գիտահետազոտական մշակումներով և նոր ձեռքբերումների ու նորարարությունների ներդրմամբ: Երրորդ, նոր ֆիրմաների համար մենաշնորհացված շուկաներ մուտք գործելու խոչընդոտները, ինչպես նաև այն հսկայական միջոցներն ու ջանքերը, որ ներ են դնում մենաշնորհները՝ թույլ չտալու այլ ֆիրմաների մուտքը, ունեն զսպող ազդեցություն տնտեսական արդյունավետության առումով:

1 Экономика, Издание 3-е, переработанное и дополненное, под редакцией доктора экономических наук профессора А. С. Булатова, ЮРИСТЪ, Москва 1999 <http://www.bibliotekar.ru/economika-8/173.htm>

Աղյուսակ 1. Շուկայի կառուցվածքի հիմնական մոդելները ու դրանց առանձնահատուկ գծերը

Շուկայի տեսակը	Շուկայի տնտեսվարողների քանակը		Արտադրանքի միատարրությունը	Ապրանքի փոխարինումը	Շուկայի սուբյեկտների փոխարինելիությունը	Շուկայի ելքը և մուտքը	Շուկայում սուբյեկտների բաժինը
	վաճառող	գնորդ					
Կատարյալ (մաքուր) մրցակցային	Շատ	Շատ	Միատարր	Լրիվ	Չկա	Ազատ	Հավասար և ոչ մեծ
Մենաշնորհային մրցակցություն	Սահմանափակ	Շատ	Տարբերակված	Բարձր աստիճան	Աննշան	Սահմանափակ	Գերիշխող ձեռնարկություններ և փոքր բաժին
Խմբատիրություն (օլիգոպոլիս)	Մի քանի	Շատ	Միատարր կամ Տարբերակված	Չկա	Նշանակալից	Սահմանափակ	Խոշոր
Մենաշնորհ	Մեկ	Շատ	Միատարր		Չկա	Արգելափակված	100 %
Միագնորդ (Մոնոպոսոնիս)	Շատ	Մեկ	Աննշան տարբերակված կամ միատարր	Աննշան	Չկա	Արգելափակված	100 %

Կախված ձեռնարկությունների շուկայում ապրանքների ու ծառայությունների փակ վաճառողի կարգավիճակ ձեռք բերելու եղանակներից՝ տարբերում ենք մենաշնորհի երեք ձև՝ փակ, բնական, բաց: Փակ մենաշնորհները շատ երկրներում մրցակցությունից պաշտպանում են այնպիսի պետական մենաշնորհները, ինչպիսիք են՝ փոստը, հեռախոսակապը, գազը, վառելիքը, էներգիա մատակարարող ֆիրմաները և այլն: Այդ մենաշնորհները արտադրանքի արտոնագրերով և լիցենզիաներով, հեղինակային իրավունքի ինստիտուտներով, իրավական սահմանափակումներով պաշտպանված են մրցակցությունից:

Բնական մենաշնորհները հազվադեպ երևոյթ են, որը համարվում է պետության սեփականություն կամ գործում է նրա հսկողության տակ: Բնական մենաշնորհին են պատկանում հասարակական օգտագործման ձեռնարկությունները, որոնք օգտագործում են բնական յուրահատուկ ռեսուրսներ, օրինակ՝ էլեկտրական և գազային ձեռնարկությունները, ջրամատակարարման, կապի և տրանսպորտի ֆիրմաները:

Տարբեր երկրներում և տարբեր ժամանակաշրջաններում գերակշռում է մենաշնորհների վրա պետության այս կամ այն ազդեցության իրականացումը: Սակայն շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներում առանձնացվում է 3 հիմնական ուղղություն.

- 1) Շուկաների ազատականացման այս կամ այն միջոցառումների օգնությամբ մենաշնորհներին ընդդիմացող մրցունակ շուկայական կառույցների ակտիվացում,
- 2) Գների և շահութաբերության մակարդակի վերահսկման ուղիով մենաշնորհների պետական կարգավորում,
- 3) Հակամենաշնորհային օրենսդրության օգնությամբ մենաշնորհների ուղղակի կանխում, ճնշում կամ վերացում: Հակամենաշնորհային քաղաքականության հիմնական ուղղություններն են՝
 1. Կանխել մենաշնորհների ստեղծումը ու նպաստել բազմաթիվ արտադրողների ձևավորումը:
 2. Բարձր հարկերի կիրառման միջոցով մենաշնորհային շահույթների սահմանափակումը, որի հետևանքով թուլանում է մենաշնորհների բացասական սոցիալական ներգործությունը,
 3. Գնի վրա սահմանվում է անուղղակի հսկողություն՝ դրամավարկային լծակների օգտագործման միջոցով,
 4. Բնական մենաշնորհի կարգավորումը՝ այդ նպատակով ստեղծված գործակալությունների միջոցով,
 5. Արդյունաբերական արտադրանքի գների պետական կարգավորումը,
 6. Պետական ֆինանսավորման և արտոնյալ վարկավորման ճանապարհով մրցակից ընկերությունների ձևավորում,
 7. Բարձր համակենտրոնացում ունեցող մենաշնորհների գործունեությունը կարգավորվում է հակատրեստային օրենսդրության ու դրա հիման վրա իրականացվող քաղաքականությամբ²:

Հակամենաշնորհային օրենսդրությունը տարբեր երկրներում տարբեր ձևով է իրականացվում: Պատմականորեն ձևավորվել են 2 տիպի հակամենաշնորհային քաղաքականության իրականացման մոդելներ՝ ամերիկյան և եվրոպական: Ամերիկյան համակարգը հիմնվում է մենաշնորհների որպես այդպիսին, արգելման վրա: Նշված մոդելը գործում է նաև Կանադայում, Ճապոնիայում, Արգենտինայում: Եվրոպական մոդելը մենաշնորհային գործելակերպը չի դիտում որպես հակաօրինական և պայքարում է միայն գերիշխող դիրքի չարաշահման երևույթների դեմ: Հայտնի է նաև հակամենաշնորհային քաղաքականության գերմանական մոդելը, որը կրճատ կարելի է բնորոշել, որպես վերոնշված երկու մոդելների զուգորդում:

² Աղբյուրը՝ էջ 7.2. Պետության հակամենաշնորհային քաղաքականությունը, Տնտեսագիտության տեսություն, ուսումնական ձեռնարկ, տ.գ. դոկտոր Գ.Ե.Կիրակոսյան, պրոֆեսոր Ի.Ե.Խլիպայան, «Տնտեսագետ», Երևան 2000 թ., էջ 173-174

Հակամենաշնորհային քաղաքականության զարգացման պատմությունը ՀՀ-ում

Հետխորհրդային շատ երկրների հետ միասին Հայաստանը համեմատաբար ուշ ընդունեց մրցակցությունը երաշխավորող օրենքներն ու իրավական ակտերը:

ՀՀ համապատասխան քաղաքականության իրագործման, դրանով առաջադրված տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրական բազան կազմում են ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» օրենքը, «Ներքին շուկայի պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, «Հակազնազցման (հակադեմփինգային) և փոխհատուցման միջոցների մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ Կառավարության և տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի ընդունած ենթաօրենսդրական ակտերը:

Հայաստանում տնտեսական մրցակցության բնագավառը կարգավորող օրենսդրությունն ըստ էության համակարգված սկսեց ձևավորվել և զարգանալ 2001 թվականից: «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» (ընդունված 2000թ. նոյեմբերի 6) օրենքը Հայաստանում բավականին ուշ ընդունվեց, որն անդրադառնում է այն հիմնական սահմանումներին, կառուցվածքին ու մոտեցումներին, ինչ հետխորհրդային շատ երկրների հակամենաշնորհային օրենքները:

Մրցակցության խաթարման և մենաշնորհային գործունեության խրախուսման համար «բարենպաստ» դաշտ են ստեղծում երկրում տիրող կոռուպցիոն համակարգի համատարած երևույթները՝ սկսած ամենացածր օղակներից մինչև իշխանության վերնախավը: Երկրում ձևավորվել է մի համակարգ, որին հատուկ են գործարարների միջև պայմանավորվածությունների և համաձայնությունների արդյունքում ձևավորվող փոխադարձ պարտավորությունները: Նման հարաբերություններ ձևավորվել են գործարարների և դատական համակարգի միջև: Այն անձը, որը հանդես է գալիս մեկ այլ անձի շահերի պաշտպանի դերում, դառնում է վերջինիս «տանիքը», իսկ հովանավորայլը պարտավորություն է ստանձնում այս կամ այն կերպ փոխհատուցել այդ ծառայությունների դիմաց: Օտարերկրյա ներդրողները հաճախ համապատասխան «տանիք» գտնելու համար անհրաժեշտ կապեր չեն ունենում, ուստի ավելի շատ դժվարություններ են ունենում տարբեր բյուրոկրատական կառույցների և դատական համակարգի հետ հարաբերվելիս: Բացի այդ, շատ են դեպքերը, երբ օտարերկրյա ներդրողները բախվել են «տեղական գործընկերների», կամ «տեղական մրցակիցների» հետ՝ չկարողանալով շարունակել իրենց ներդրումային և գործարարությանն ուղղված ծրագրերը Հայաստանում: Չնայած վերջին տարիների զարգացումներին՝ շուկայի նոր մասնակիցների գործունեությունը սահմանափակելու համար օգտագործվում են խորամանկ հնարքներ՝ սկսած ապրանքների մաքսազերծման ընթացքում հարուցվող դժվարություններից մինչև պետական տարբեր մարմինների պաշտոնյաների կողմից նախաձեռնվող հաճախակի ստուգումները:

Հակամենաշնորհային օրենսդրության կայացումն ու զարգացումը Հայաստանում պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք փուլերի.

Ա. Ինստիտուցիոնալ և իրավական կայացման ժամանակաշրջան 2000–2007թթ.

Բ. Օրենքի կիրառման և բարեփոխումների միջին ժամանակաշրջան 2007 –2011թթ.

Գ.Օրենսդրական և վարչարարական բարեփոխումների նոր ժամանակաշրջան 2011թ.–ից:

Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ վկայում են այն մասին, որ ինչքան էլ մրցակցային մարմնի կարողությունները լինեն բավարար, այնուամենայնիվ, դա դեռ բավական չէ երկրում հավասար մրցակցային դաշտ ապահովելու և մրցակցության պաշտպանության հիմնախնդիրներն արդյունավետորեն լուծելու համար: Բանը նրանում է, որ որոշ պետական մարմիններ իրենց որոշումներով կամ առաջ քաշած օրենսդրական փաթեթներով կարող են էապես խաթարել մրցակցությունը: Ուստի մրցակցության պաշտպանության խնդիրը ձեռք է բերում համապետական նշանակություն և մրցակցության քարոզչության գործընթացին պետք է ներգրավված լինեն հասարակության լայն խավերը: Նշվածի հիմնական նպատակն այն է, որ պետական մարմինները, որոնք իրավասու են որոշումներ կայացնելու, պետք է հստակ պատկերացում ունենան մրցակցային կանոնների մասին և գիտակցեն դրա կարևորությունը:

Մրցակցային վիճակի գնահատականը ըստ միջազգային կազմակերպությունների

Արժույթի միջազգային հիմնադրամը կիսելով Համաշխարհային Բանկի տեսակետը Հայաստանում մենաշնորհների վերաբերյալ, հայտնել է, որ Հայաստանի տնտեսությունը հսկվում է մենաշնորհների և այլ օլիգոպոլիստական կառույցների կողմից, որոնք խաթարում են երկրի զարգացումը:

Մրցակցության պայմանները հավասար չեն հատկապես առևտրի ու բաշխման ոլորտներում, որտեղ ստացվում են մենաշնորհային եկամուտներ, և հասարակությունը պարտադրված է, ի հաշիվ սեփական բարեկեցության, որոշակի վնասներ կրել:

Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի տնտեսական գլոբալ մրցունակության հաշվետվության համաձայն, Հայաստանը զբաղեցնում է ներքևի սանդղակը շատ Արևելավերոպական և ԱՊՀ երկրների շարքում: Հակամենաշնորհային քաղաքականության արդյունավետության գնահատման տեսանկյունից (թե որքանով է մեր երկրում իրականացվող հակամենաշնորհային քաղաքականությունը նպաստում մրցակցության զարգացմանը 7 բալանոց համակարգում (7-ամենաարդյունավետ, 1-ոչ արդյունավետ)) Հայաստանն արձանագրել է 2.8 գործակիցը՝ զբաղեցնելով 138-րդ տեղը: Ուսումնասիրված 142 երկրների ցանկում, հիմնվելով նույն հետազոտության աղբյուրների վրա, և, գնահատելով այլ ցուցանիշները, որոնք ուղղակի և անուղղակի ձևով ազդում են մեր երկրում տնտեսական մրցակցության ու հակամենաշնորհային քաղաքականության վրա, Հայաստանը շատ ցուցանիշներով ետ է ընկնում՝ համալրելով հետնապահ երկրների շարքը: Այսպես, սեփականության իրավունքների պաշտպանությամբ մեր երկիրը զբաղեցրել է 95-րդ, մտավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության գործակցով՝ 96-րդ, կաշառքների առումով՝ 97-րդ (որի մեջ են մտնում՝ արտահանման ու ներմուծման, պետական գնումների ժամանակ պետական պայմանագրերի կնքման, տարեկան հարկային վճարումների կամ կոմունալ վճարումների համար տրվող կաշառքները), դատական անկախության առումով՝ 108-րդ, քաղաքական գործիչների էթիկայի չափանիշների հանրության կողմից վստահության աստիճանով՝ 83-րդ (2.4), մասնավոր բիզնեսին վերաբերվող վեճերի լուծման իրավական կարգավորման արդյունավետության ցուցանիշով՝ 81-րդ (3.4), ոստիկանական ծառայությունների հուսալիության ցուցանիշով՝ 105-րդ (3.5), կորպորատիվ կառավարման արդյունավետության ցուցանիշով՝ 115-րդ (4.1), փոքր բաժնետերերի իրավունքների պաշտպանության ցուցանիշով՝ 120-րդ (3.5):

Միջազգային վարկանիշային կազմակերպություններից Index Mundi հայաստանյան տնտեսության խոցելի կետերից է համարել մենաշնորհները³:

Եվրոպական Հանձնաժողովի Հայաստանի վերաբերյալ Հարևանության քաղաքականության իրականացման աշխատանքային հաշվետվությունում նշվում է, որ տեղական շուկաների խթանման համար կարևոր է նպաստել մրցակցության զարգացմանը: Չնայած կառավարությունը ընդունել է մի շարք միջոցառումներ այս ուղղությամբ, սակայն այս ջանքերը պետք է ավելի ուժեղացվեն՝ խթանելու համար արտահանման դիվերսիֆիկացիան և ձևավորելու ավելի բաց և թափանցիկ առևտրի պայմաններ⁴:

Հակամենաշնորհային քաղաքականության իրականացման առումով նույնպես նվազել է 30 նիշով՝ զբաղեցնելով 138-րդ տեղը: Շուկայի գերիշխման աստիճանով նվազելով 22 նիշով այն զբաղեցրել է 133-րդ տեղը⁵:

Ուսումնասիրելով Հայաստանում մի շարք ապրանքային շուկաների մրցակցային իրավիճակը բնութագրող առանձին ցուցանիշների դինամիկան՝ պետք է փաստել, որ նկատվում է շուկայի մասնակիցների թվի նվազում, մասնավորապես՝ շաքարավազի, կարագի, հավի ձվի, ավտոմեքենաների անվադողերի, վառելիքի շուկաներում: Եթե նախորդ ուսումնասիրության արդյունքում բոլոր ապրանքային շուկաներում մասնակիցների թիվը կազմում էր 207 տնտեսավարող սուբյեկտ, ապա 2011-ի ուսումնասիրության արդյունքներով՝ կազմել է 179 տնտեսավարող սուբյեկտ: Եթե հաշվի առնենք, որ բերված ապրանքային շուկաների թվում են նաև այսպես կոչված համակարգաստեղծ կամ տնտեսության բոլոր ճյուղերի վրա այս կամ այն չափով ազդող ապրանքների շուկաները (բենզին, դիզվառելիք), ինչպես նաև առաջին անհրաժեշտության սննդամթերք, ապա կարելի է փաստել, որ մրցակցային իրավիճակը հեռու է բավարար համարվելուց:

Շուկաների վիճակը

Արդար և մրցակցային միջավայրի բացակայությունը տնտեսության ամենատարբեր հատվածներում, ինչպիսին է՝ հիմնական ապրանքների, այդ թվում շաքարի, հացահատիկի, վառելիքի ներմուծումը, լայնորեն ընդունվում է որպես Հայաստանի տնտեսության ամենահիմնական մարտահրավերներից մեկը:

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակում գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներով “ծանրաբեռնված” շուկաների թիվն ավելի մեծ է, քան գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտների թիվը: Սա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ հաճախ **մեկ տնտեսավարող սուբյեկտը գերիշխող դիրք է գրավում մի քանի ապրանքային շուկաներում միաժամանակ:**

3 Աղբյուրը՝ Armenia Economy Profile 2012, http://www.indexmundi.com/armenia/economy_profile.html

4 Աղբյուրը՝ 16 page, JOINT STAFF WORKING PAPER, Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Armenia, EUROPEAN COMMISSION, Brussels, 25/05/2011, SEC(2011) 639, էջ 7-8, 10

5 Աղբյուրը՝ ԱՂՅՈՒՄԱԿ 3-7: Մրցակցության միջավայր, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑ, Կառավարման պրակտիկայի բարելավման օրակարգը 2011/2012, էջ 43

Աղյուսակ 4. Գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտների և ապրանքային շուկաների քանակը

Տարեթիվ	Գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսավարող սուբյեկտներ	Ապրանքային շուկաներ գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտներով
Գրանցվել են 2002-ին	21	
Գրանցվել են 2003-ին	10	14
Գրանցվել են 2004-ին	12	38
Գրանցվել են 2005-ին	23	
01.07.2006-ի դրությամբ	42	65
01.01.2007-ի դրությամբ	60	84
01.01.2008-ի դրությամբ	71	92
01.01.2009-ի դրությամբ	78	

Աղյուսակ 5. Ապրանքային շուկաների հիմնական խմբերը

ԸՆԴԱՄԵՆԸ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՎԱԾ ՇՈՒԿԱ (տնտեսավարող սուբյեկտ ⁶) որից, %	Համակենտրոնացվածության աստիճանը	2004	2007	2011
			46 (1184)	93 (1971)
	Բարձր	67,4	61,3	89,5
	Միջին	21,7	33,3	10,5
	Ցածր	10,9	5,4	0
Շուկաների ոլորտային խմբավորումները				
	100 %	15 (505)	33 (850)	13 (209)
ՄՆԵՄՍԹԵՐՔԻ շուկաներ	բարձր	66,7	69,7	92,3
	միջին	13,3	24,2	7,7
	ցածր	20	6	
ՎԱՌԵԼԻՔԻ շուկաներ	բարձր	4 (50)	4 (19)	-
	միջին	75	75	
	ցածր	25	25	
ԽՄԻՉՔԻ շուկաներ	բարձր	4 (89)	6 (140)	-
	միջին	75	50	
	ցածր	25	33,3	
ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐԻ շուկաներ	բարձր	7 (352)	5 (225)	-
	միջին	14,3	20	
	ցածր	57,1	80	
ՇԻՆԱՆՅՈՒԹԻ շուկաներ	բարձր	28,5		
	միջին	7 (162)	6 (70)	4 (25)
	ցածր	71,4	66,7	75
ԾԻՆԱՆՅՈՒԹԻ շուկաներ	բարձր	28,6	33,3	25
	միջին			
	ցածր			
ԾԻՆԱՆՅՈՒԹԻ շուկաներ	բարձր	2 (19)	2 (19)	-
	միջին	100	100	
	ցածր			
ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԻ /ԿԱՊԻ/ շուկաներ	բարձր	3 (3)	5 (5)	-
	միջին	100	100	
	ցածր			
ԲՆԱԿԱՆ ՄԵՆԱՇՆՈՐՀՆԵՐԻ շուկաներ	բարձր	-	6 (10)	1 (3)
	միջին		100	100
	ցածր			
ԱՎՏՈՄԵՔԵՆԱՆԵՐԻ շուկաներ	բարձր	-	3 (136)	-
	միջին		100	
	ցածր			
ԴԵՂՈՐԱՅՔԻ շուկաներ	բարձր	-	10 (260)	-
	միջին		100	
	ցածր			
ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ շուկաներ	բարձր	-	5 (184)	-
	միջին		40	
	ցածր		60	
ԱՅԼ շուկաներ	բարձր	4 (4)	8 (53)	1 (11)
	միջին	100	62,5	100
	ցածր		12,5	
			25	

6 Կան դեպքեր, երբ նույն տնտեսավարող սուբյեկտը գործում է մի քանի ապրանքային շուկայում. այս դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտները հաճախ կրկնվում են, երբ մրցակցային մարմինն ուսումնասիրության համար դիտարկում է հնարավորինս մանրացված-դետալացված շուկա, օրինակ «Անզգայացնող դեղեր»-ի շուկայում գործող տնտեսավարող սուբյեկտները, որպես կանոն գործում են նաև դեղորայքային այլ շուկաներում, նույնը կարելի է ասել նաև կենցաղային տեխնիկա խոշորացված խումբը ներկայացնող տարբեր կենցաղային սարքավորումների շուկաներում գործող տնտեսավարող սուբյեկտների վերաբերյալ:

Այստեղ ներկայացված է շուկաների պատկերը 2004, 2007 և 2011 թվականների դրությամբ, որոնք հնարավորինս համապատասխանում են Հայաստանում հակամենաշնորհային օրենսդրության կայացման ու զարգացման՝ մեր կողմից առանձնացված երեք փուլերին: Պետք է նշել սակայն, որ նշված բոլոր ժամանակաշրջաններում շուկաների համակենտրոնացվածության աստիճանը էական փոփոխությունների չի ենթարկվել և ունենալով ցածր համակենտրոնացվածությամբ շուկաների նվազագույն քանակ մնացել է «կայուն բարձր» համակենտրոնացվածության: Այսպես, դիտարկվող ժամանակահատվածում 158 շուկաներից համակենտրոնացվածության ցածր աստիճան են ունեցել միայն 10-ը կամ 6,3%-ը: Փոխարենը այդ շուկաների ավելի քան 66%-ը եղել են բարձր համակենտրոնացված: Ինչպես երևում է աղյուսակից *բնական մենաշնորհների, տրանսպորտի և կապի, ծխախոտի և ալկոհոլային ըմպելիքների* ուսումնասիրված շուկաներում տիրում է բացարձակ բարձր 100 տոկոսանոց համակենտրոնացվածության աստիճան: Բարձր համակենտրոնացվածության իրենց ցուցանիշներով սրանց անմիջապես հաջորդում են *աննդամթերքի և վառելիքի* շուկաները:

Բնական մենաշնորհներ

Այստեղ շուկա որպես այդպիսին չկա: Բնական մենաշնորհների կողմից մատուցվող ծառայությունների և իրացվող ապրանքների գները ըստ էության ձևավորվում են մենատիրոջ և ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի «բանակցությունների» արդյունքում, ինչն էլ տրամաբանական և «բարոյական» հող է նախապատրաստում շուկայում կամ ավելի ճիշտ տնտեսությունում հետագա *իրավիճակի սրեղծման համար*: Եթե հաշվի առնենք, որ բնական մենաշնորհները ներկայացնում են որպես կանոն համակարգաստեղծ և տնտեսության գրեթե բոլոր ճյուղերում ինքնարժեք ձևավորող կայուն գործոն, ապա կարելի է պատկերացնել, թե ինչ է նստում սպառողի և երկրի տնտեսության վրա գազամատակարարման և գազաֆիկացման, ջրամատակարարման և ջրաֆիկացման, էլեկտրամատակարարման և էլեկտրաֆիկացման, երկաթուղային համակարգերում ստեղծված իրավիճակը, այդ համակարգերի՝ մեղմ ասած անարդյունավետ գործունեությունն ու այդ գործունեության անորակ պետական վերահսկողությունը:

Ընդհանրացնելով բնական մենաշնորհների «հասարակական վնասը» կարելի է թվարկել դրանց հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ա) կորուստների և անարդյունավետ կառավարման կոմպենսացում սակագների հաշվին,
- բ) հաճախ ոչ իրական ներդրումներ (ի խախտումն սեփականաշնորհման կամ կոնցեսիոն պայմանագրերի),
- գ) նվազագույն սպառողական զամբյուղում մեծ տեսակարար կշիռ ունենալով մեծ հարված սոցիալապես անապահով խավի գրպանին,
- դ) սակագներն էական ազդեցություն ունեն տնտեսության տարբեր ճյուղերում ինքնարժեքի ձևավորմանը
- ե) իրենց կողմից շահագործվող ենթակառուցվածքների բարոյական և ֆիզիկական մաշվածք (չեն թարմացնում և արդիականացնում ենթակառուցվածքի օբյեկտներն ու սարքավորումները՝ շահագործելով դրանք «խափանումից (վերանորոգումից)-խափանում»):

Ներմուծման բնագավառի մենաշնորհներ

Կարելի է ասել, որ ներմուծման բնագավառի մենաշնորհը նշանակում է երկրի տնտեսության այս կամ այն ճյուղի զարգացման արգելակում, եթե ոչ արդեն բացառում, քանի որ ՀՀ տնտեսության շուրջ 3/4-ը կազմում է ներմուծումը: Վերոհիշյալ ժամանակաշրջաններում դիտարկված ոլորտային շուկաների 42,4%-ը կազմում են ներմուծման բնագավառի մենաշնորհները, այսինքն նշված 158 շուկաներից 67-ը ներկայացնում են կամ բացարձակ մոնոպոլ ներմուծողներ կամ դրանցում գերիշխող դիրք են զբաղեցնում ներմուծող ընկերությունները: Մանդամթերքի ոլորտի շուկաներում ներմուծող-մենաշնորհները համապատասխանաբար կազմում են 44,3%, իսկ կենցաղային ապրանքների ոլորտի շուկաներում՝ 83,3%:

Մոնոպոլ գներից բացի ներմուծման բնագավառի մենաշնորհները տնտեսության վրա այլ բացասական ազդեցություններ էլ են ունենում: Ինչպես վկայում են «Հայաստանի տնտեսությունում փաստաթղթաշրջանառության խնդիրների հետազոտության» հարցման արդյունքները, չփաստաթղթավորված ձեռքբերումների հիմնական աղբյուրը ՀՀ տնտեսությունում առևտրի իրականացման վայրերն են, երկրորդ տեղում գտնվում են անմիջականորեն ներմուծող կազմակերպությունները, որոնք մատակարարման կամ դիստրիբյուցիոն ցանցերի միջոցով իրականացնում են կենտրոնացված և շրջիկ վաճառքներ ու մատակարարումներ: Նշված երկու աղբյուրների կողմից ստացվող սովորաբար շրջանառությունը ՀՀ տնտեսությունում կազմում է 82% ընդհանուր չփաստաթղթավորված գործարքների ծավալում:⁷ Կազմակերպությունների և անհատ ձեռնարկատերերի մոտ ապրանքների

7 www.taxservice.am, «Հայաստանի տնտեսությունում փաստաթղթաշրջանառության խնդիրների հետազոտության», էջ 25

և ծառայությունների ձեռքբերմանը վերաբերող տնտեսական իրադարձությունների զգալի մասը կատարվում է առանց փաստաթղթավորման, որի պատճառները հակիրճ հետևյալներն են.

- սովորում աշխատելու *հարկադրվածություն*.
- անհավասար մրցակցություն, ինչը արտահայտվում է հետևյալում՝ տնտեսությունում առկա են գերբեռնված մրցակցությամբ ոլորտներ, որտեղ առաջարկի գնի 1% տատանումն անգամ բավարար է, որպեսզի կարճ ժամանակահատվածում տնտեսավարողը դուրս մղվի շուկայից, արդյունքում այն տնտեսավարող սուբյեկտները, որոնք կարողանում են որոշակիորեն խուսափել հարկերը ամբողջությամբ վճարելուց, ի վերջո շուկայից դուրս են մղում սովյալ ճյուղում գործող բարեխիղճ տնտեսավարողներին, որոնք հիմնականում ՓՄՁ սուբյեկտներն են:⁸

Ընդհանրացնելով ներմուծման բնագավառի մենաշնորհների «հասարակական վնասը» կարելի է թվարկել դրա հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ա) քիչ աշխատատեղեր⁹,
- բ) գրոյին ճգտող ներդրումներ,
- գ) տեխնոլոգիական առաջընթացի և վերագինման (անհրաժեշտության) բացակայություն,
- դ) անչափ փոքր ավելացված արժեքի ստեղծում,
- ե) ձեռքբերման և իրացման շղթայի փաստաթղթավորման թերացումներ, որոնք աղավաղում են շուկայի պատկերը, իրենց հերթին նպաստում սովերի ծավալների մեծացմանը,
- զ) տարադրամի կուրսի տատանումների օգտագործում (երբեմն այդ տատանումների արհեստածին խթանում) հավելյալ շահույթ կորզելու նպատակով¹⁰,
- է) նվազագույն սպառողական զամբյուղում մեծ տեսակարար կշիռ ունենալով մեծ հարված սոցիալապես անապահով խավի գրպանին,
- ը) ներմուծող գործարարի կերպար, որպես կանոն ծանոթ չէ հայ հասարակությանը, ներմուծողները ամենապահվն են բարեգործության և քաղաքացիական հասարակության նախաձեռնություններում:

ՇԱՔԱՐԱՎԱԳԻ շուկա: Շաքարավազի (շաքարի) շուկան իրավամբ կարելի է համարել Հայաստանում ամենահայտնի մոնոպոլիան:

Անգամ վառելիքի շուկան այս շուկայի համեմատ պակաս համակենտրոնացված է: Ստորև ներկայացված են շուկայի հիմնական ցուցանիշները 2001–2011 թվականներին: Եթե 2001–2003–ին շաքարի շուկայի մոնոպոլիստին է պատկանել շուկայի 79–95%–ը, իսկ շուկայում գործել են երկու տասնյակի հասնող սուբյեկտներ, ապա սկսած 2004–ից մոնոպոլիան մշտապես տնօրինել է շուկայի ավելի քան 90%–ը, իսկ 2011– ի տվյալներով՝ 99,9%–ը:

Ընդհանրացնելով «շաքարավազի» մենաշնորհի «հասարակական վնասը» կարելի է թվարկել դրա հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ա) բնորոշ են ներմուծման բնագավառի մենաշնորհների վերաբերյալ վերոնշված գրեթե բոլոր առանձնահատկությունները,
- բ) առկա են որակի խնդիրներ (չարաշահումներ)¹¹:

ԲԵՆՁԻՆԻ և ԴԻՉԵԼԱՅԻՆ ՎԱՌԵԼԻՔԻ շուկա: Վառելիքի շուկան շատ երկրներում ավանդաբար դասվում է մոնոպոլ շուկաների շարքին:

Ընդհանրացնելով «բենզինի և դիզվառելիքի» մենաշնորհի շուկայի «հասարակական վնասը» կարելի է թվարկել դրա հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ա) թանկացնում է առանց այդ էլ ՀՀ-ում թանկ տրանսպորտային ենթակառուցվածքի շահագործման ծախսը,
- բ) մշտական մասնաբաժին ունենալով պետական գնումներում, ուղղակիորեն անդրադառնում է պետբյուջեի ծախսերին՝ հարկատուների գրպանին,
- գ) վառելիքի ներմուծող չհանդիսացող մանրածախ լիցքավորման կայանները հետևողականորեն դուրս են մղվում շուկայից, իրենց տեղը զիջելով ներմուծող-իրացնողներին,
- դ) մանրածախ ցանցը հիմնականում գործ ունի կասկածելի որակով վառելիքի հետ, հաճախ ստիպված լինելով նաև թերլիցքավորել:¹²

8 Նույն տեղը, էջ 86
 9 Карен Варданян, «ЗАРУБЕЖЬЕ – АРМЕНИЯ: 82:18», Голос Армении, вторник, 2 ноябрь, 2010, N 117
 10 Հիմնական սննդամթերքի գների փոփոխության դինամիկայի վերլուծությունը Հայաստանում, Երևան՝ 2010թ. մարտ – հունիս – «Սպառողների իրավունքների պաշտպանություն» ՀԿ, OXFAM
 11 Համաձայն լրատվամիջոցների և սպառողների շահերի պաշտպանության ոլորտի մասնագետների որոշակի սեզոնայնությամբ հանդիպում են վաճառվող շաքարավազի թույլատրելիից բարձր աստիճանի խոնավության դեպքեր, որը էական ազդեցություն է ունենում վաճառվող ապրանքի քաշի վրա <http://hetq.am/arm/news/6370/shaqaravazi-shukayum-iroq-khndir-ka.html>, <http://haynews.am/hy/1350730490>
 12 5–15 տոկոս թերլիցքավորման երևույթը առանձին մասնավոր գրույցներում բենզակայանի աշխատակիցները բնորոշում են որպես «համատարած օրինաչափություն»:

Ամփոփում. Մենաշնորհների կարգավորման նոր մոդելը

2009–2010թթ. Մրցունակության համաշխարհային զեկույցում Հայաստանի մրցունակության ներկա ամենաէական տասը թերությունների շարքը գլխավորել է *հակամենաշնորհային քաղաքականության անարդյունավետությունը*, որի հետևանքով շուկայում առկա են գերիշխող խմբեր, իսկ տնտեսական մրցակցության մակարդակը ցածր է: Մրցակցային միջավայրը բնութագրող երեք ցուցանիշներն էլ 139 երկրների շարքում գտնվում են ամենաներքևի հորիզոնականներում, իսկ մրցակցային քաղաքականության արդյունավետության տեսանկյունից մեր երկիրը նախավերջին տեղում է: Մա վկայում է այն մասին, որ չնայած բոլոր մակարդակներում հայտարարվում է ազատ մրցակցության կարևորության մասին՝ երկրի կայուն զարգացման տեսանկյունից, այնուամենայնիվ, իրականում հայաստանյան շուկաներում իրավիճակն էական փոփոխության չի ենթարկվում:¹³ 2009-ի տարեվերջին այցելելով Երևան՝ Համաշխարհային բանկի գործադիր տնօրեն Նգոզի Օկոնջո-Իվիեական, զգուշացրել է, որ *Հայաստանը զարգացման ավելի բարձր մակարդակի չի կարող հասնել մինչև փոփոխություններ չկատարի ազգային րնտեսության «օլիգոպոլիստական» կառուցվածքում*¹⁴. հավելելով նշել՝ Հայաստանը ավելի ցածր, միջին եկամուտ ունեցող պետություն է: Եթե այն ցանկանում է դառնալ բարձր եկամուտ կամ միջինից ավելի բարձր եկամուտ ունեցող երկիր, այն ոչինչ չի կարող անել նման կառուցվածք ունեցող տնտեսության պայմաններում:

2011 թվականին նշանակալից փոփոխություններ են կատարվել տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունը կարգավորող օրենսդրությունում: Փոփոխություններով՝ Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը անբարեխիղճ տնտեսավարողների նկատմամբ ավելի մեծ տուգանքներ կարող է նշանակել, քան նախկինում: Բայցևայնպես հանձնաժողովն իր գործողություններում անկաշկանդ չէ: Օրինակ, երբ սպառողական մի շարք ապրանքների գների բարձրացում հայտարարվում էր անարդար մրցակցության դրսևորում, հանձնաժողովը չէր հրապարակում իր ուսումնասիրությունը շուկայական դիրքը չարաշահած տնտեսավարողների մասին: Անբարեխիղճ մրցակցության հետ կապված վեճերի մեծ մասը լուծվում է ավելի բարձր մակարդակներում:¹⁵

Հայաստանի տնտեսական մրցակցության պաշտպանության վերաբերյալ ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի գնահատականներով թեև հակամենաշնորհային քաղաքականության արդյունավետության գործակցով 2011 թվականին Հայաստանն արձանագրել է որոշակի առաջընթաց, սակայն ներքին մրցակցության և հակամենաշնորհային քաղաքականության արդյունավետության մակարդակով Հայաստանը շարունակում է գրավել ցածր դիրքեր¹⁶: Միայն 2011թ. Հանձնաժողովի կողմից ուսումնասիրված 13 ապրանքային շուկաներից 12-ը գնահատվել են որպես բարձր կենտրոնացված: Արձանագրվել են նաև նոր տնտեսավարող սուբյեկտների շուկա մուտք գործելու խոչընդոտման դեպքեր այդ շուկաներում գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտների կողմից: Չնայած, որ 2011թ. Հանձնաժողովի կողմից տնտեսավարող սուբյեկտներին պատասխանատվության ենթարկելու որոշումները նախորդ տարվա համեմատ աճել են մոտ կրկնակի և արդյունքում ՀՀ պետական բյուջե մուծված գումարները՝ մոտ 6 անգամ, այնուամենայնիվ, Հանձնաժողովի կողմից համապատասխան դեպքերում ձեռնարկված միջոցները չեն արտացոլել տարբեր ապրանքային շուկաներում գոյություն ունեցող մրցակցային օրենսդրության խախտման դեպքերի իրական պատկերը և բավարար չափով չեն ազդել երկրում տնտեսական մրցակցության պաշտպանության վիճակի վրա:

Մրցակցության խնդիրը Հայաստանում այնքան է արձարծվել, որ հոգնեցրել է բոլորին: Պատճառն այն է, որ մեր երկրում ներկայումս մրցակցությունը բոլոր հարթություններում է վերացած կամ գտնվում է վերացման սպառնալիքի տակ՝ տնտեսական, քաղաքական, այդ թվում՝ միջկուսակցական և ներկուսակցական, մշակութային, կադրային և այլն: Ապրանքների ներմուծման մեջ մրցակցությունը պարզապես արմատախիլ է արված: Շատ թե քիչ զգալի սպառման ծավալ ունեցող ապրանքատեսակների ներմուծումներով զբաղվելու իրավունք գործնականում ստանում է միայն պետական մեքենայի հետ սերտաճած խումբը, և ներմուծումը պարզապես մենաշնորհների է վերածվել: Այստեղ համատարած կերպով գործում է գնագոյացման և սեփական բիզնեսը սպառողների վզին փաթաթելու մեխանիզմը: Շարքային քաղաքացին իր երկրում ներմուծման իրավունքից գործնականում զրկված է: Դրանով խոշոր կապիտալը /առանձին բացառություններով հանդերձ/ իր գործելակերպն է դարձրել մենաշնորհային բիզնեսների կառավարման անկարողության հետևանքով առաջացող լրացուցիչ ծախսերը ապրանքների ու ծառայությունների վրա դրվող արհեստականորեն բարձր գներով փոխհատուցելը: Օգտվելով իրենից կախված պետական մեքենայի մի դեպքում ամենաթողությունից, մեկ այլ դեպքում՝ անկարողությունից, իր իտացիոնալ ծախսերով աչքի ընկնող և լիովին անմրցունակ բիզնեսը այդ ամենը փոխհատուցում է անտրամաբանական գների

13 «ՀԱՅԱՍՏԱՆ 2010. ԱՆՈՐՈՇՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻ» էջ 63, «Միվիլիթաս» հիմնադրամ, Երևան

14 Աղբյուրը՝ Armenia Warned To End 'Oligopoly', <http://www.armenialiberty.org/content/article/1855547.html>

15 «ՀԱՅԱՍՏԱՆ 2011. ԱՌԱՆՑ ՊԱՏՐԱՆՔՆԵՐԻ» էջ 62, «Միվիլիթաս» հիմնադրամ, Երևան

16 ԿԱՐԵՆ ԱՆԴՐԵԱՅԱՆ. «ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԴԵՌԵՎՍ ԲԱՎԱՐԱՐ ՉԷ», Մարտ 29, 2012, <http://www.armtown.com/news/am/pan/20120329/100871/>:

միջոցով: Այսինքն՝ միայն ու միայն ապրանքներից ու ծառայություններից օգտվող բնակչության լայն զանգվածների դաժան շահագործման ճանապարհով է նա վերածվում բարձր շահութաբերի: Ուստի պատահական չէ, որ անցած քսան տարիներին, ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի խոշոր բիզնեսի հիմնական ռազմավարությունը հանդիսացել է ոչ թե կառավարման հմտությունների, տեխնոլոգիաների և արտադրատեսակների նորամուծությունների ապահովումը, այլ գների առաջանցիկ բարձրացումն ու նորանոր պետական ակտիվների էժան ձեռքբերումը, մանր բիզնեսի հանդեպ պարտքերի կուտակումը: 2002-2008 թթ. տվյալներով Հայաստանի ներմուծումների ընդհանուր ծավալի մեջ բարձր տեխնոլոգիաներով պատրաստված ապրանքների ներմուծման բաժինը կազմել է 5-8%: Եթե չհաշվենք համակարգիչների և հեռահաղորդակցման պարագաների ավանդական ապրանքատեսակները, ապա բարձր տեխնոլոգիական սարքավորումների տեսակարար կշիռը կմնա մոտ 0,15%: ¹⁷

Հայաստանի տնտեսության կառուցվածքը, երկրում առկա սոցիալական բևեռացումը, արտաքին պարտքի տեսակարար կշիռը¹⁸, արտահանման և ներմուծման ծայրաստիճան բացասական հարաբերակցությունը, սովետի ծավալը¹⁹ և վերջապես արտագաղթի միտումները²⁰ էլ ավելի կարևորում են գործարար միջավայրում և տնտեսական մրցակցության ոլորտում կտրուկ փոփոխությունների անհրաժեշտությունը:

Նախորդ բաժիններում ներկայացված ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մոդելն ըստ էության իրենից ներկայացնում է գերմանական մոդելի որոշակի սինթեզ: Սակայն գործելով հայաստանյան իրականության մեջ և հիմնականում կրելով տնտեսական քաղաքականության և օրենքի գերակայության բացակայության դրոշմը, մեծ սովետի առկայության և անարդյունավետ պետական կառավարման պայմաններում, կարծում ենք, որ այն հասել է իր հնարավոր առավելագույն արդյունավետ մակարդակին: Առավել շոշափելի, տնտեսության կառուցվածքի և գործարար միջավայրի զգալի փոփոխություն ապահովելու համար Հայաստանում հասունացել է տնտեսական քաղաքականության վերափոխման և առարկայացման հողի վրա նոր՝ ՀԱԿԱՄԵՆԱՇՆՈՐՀԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼԻ նախագծման անհրաժեշտությունը: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ իրավիճակի ետևից գնալու, արձագանքելու, այնուհետև պատժելու քաղաքականությունը ապացուցել է իր անարդյունավետությունը: Հայաստանի օրինակով նույնպես կարելի է փաստել, որ տնտեսավարողները հաճախ գործում են ավելի խորամանկ և օպերատիվ, քան համապատասխան պետական մարմինները: Հետևաբար այստեղ, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ ոլորտներում, առաջնային և նախընտրելի պետք է լինի ոչ թե «հայտնաբերել և պատժել», այլ «կանխարգելել» սկզբունքը:

Հակամենաշնորհային կարգավորման մոտեցումների նորացման անհրաժեշտությունը, հիմնավորվում է, մասնավորապես, հետևյալ հիմնական խնդիրներով և հետևանքներով.

Առաջին. Հայաստանը չունի տնտեսական քաղաքականության համապարփակ և ուղղորդված փաստաթուղթ: Սա թերևս ամենահիմնական բացն է ու խնդրի ելակետը: Համաձայն Օրենքի՝ Հանձնաժողովը մասնակցում է տնտեսական մրցակցության զարգացումը և այդ բնագավառում պետական քաղաքականությունը կարգավորող իրավական ակտերի մշակմանը և դրանց սահմանված կարգով ներկայացմանը: Բացի այդ, «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 27.1 հոդվածի հիման վրա կառավարության որոշմամբ Էկոնոմիայի նախարարությունը հանդիսանում է նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի՝ մրցակցության բնագավառում կարգավորման ազդեցությունը գնահատող մարմին²¹: Այս ամենով հանդերձ, մեր երկիրն այսօր չունի զաղափարապես ընկալված և «միս ու արյուն» ստացած տնտեսական քաղաքականություն, որի իրականացմանը կլծվեին համապատասխան մարմինները: Փոխարենը՝ որքան ուզես ազատական-ըզուրկային-ԱՀԿ-ական «տնտեսական» թեզեր առաջ քաշող իրենց հայրենասեր և միաժամանակ տնտեսագետ համարող պաշտոնյաներ, որոնք սակայն առաջադեմ ու զարգացող պետությունների կողմից վաղուց մերժված /կամ երբևէ չընդունված/ նեոլիբերալական շինծու հայացքների տակ փորձում են քողարկել իրենց անձնական տնտեսական շահը կամ որևէ խմբի տնտեսական շահը առաջ տանելու պատվերի կատարողը լինելու հանգամանքը: Իսկ ուր է մեր պետականության առանձնահատկությունը, պետության ինքնիշխանության տնտեսական դրսևորումն ու վերջինիս առավելությունները այդ պետության քաղաքացի-

17 Մերոժան Վ. Միջայելյան «Հայաստանն արդիականացման մարտահրավերի առջև. պետական մեքենայի և տնտեսության բարեփոխման հիմնախնդիրները», ՎԷՄ, 2011 հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 3, էջ 156

18 Մեր գնահատականներով այն ընդհուպ մոտեցել է ՀՆԱ-ի 50 տոկոսին:

19 Անգամ ՄԱԿ-ի Առևտրի և զարգացման կոնֆերանսի՝ Հայաստանի մրցակցության քաղաքականությանը նվիրված փաստաթղթում սովետի գնահատական է նշվում 40-50%-ը (VOLUNTARY PEER REVIEW OF COMPETITION POLICY: ARMENIA, UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT, 01/09/10, p. 48):

20 2008-2011 թվականներին Հայաստանից արտագաղթել է շուրջ 138 հազար մարդ, որից համապատասխանաբար՝ 2008-ին՝ 23,1, 2009-ին՝ 25,0, 2010-ին՝ 46,7 և 2011-ին՝ 43,8 հազար մարդ ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայություն, http://smsmta.am/?menu_id=18:

21 Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ իրավական ակտերի կարգավորման ազդեցության գնահատում նախատեսող օրենքի պահանջն ուժի մեջ է մտել 2009 թվականի հուլիսի 1-ից, իսկ կառավարությունը օրենքի համապատասխան դրույթն իրացնող իր 2009 թվականին ընդունված որոշումով սահմանել է, որ այն ուժի մեջ է մտնում 2011 թվականի հունվարի 1-ից:

ների համար: Այս ֆոնի վրա առկա է վտանգ, որ ժամանակի ընթացքում մրցակցության կարգավորման մարմինը կվերածվի քաղաքական գործիքի կամ առնվազն հերթական ստուգող մարմնի իր գերատեսչական նեղ շահերով և հավակնություններով, այդպես էլ էական ոչինչ չտալով հասարակությանն ու գործարար միջավայրին:

Երկրորդ. Հայաստանում տնտեսության կենտրոնացման գործընթացները երբևէ չեն կանոնակարգվել տնտեսական քաղաքականության՝ հատկապես հակամենաշնորհային գործիքներով, ինչի հետևանքով ձևավորվել է կլանային համակարգ: Սա էլ իր հերթին նպաստել և նպաստում է սոցիալական բևեռացմանը: ՀՀ-ում հարստության կենտրոնացվածության աստիճանը 28,8 անգամ մեծ է, քան ԱՄՆ-ում, 14 անգամ՝ քան Ռուսաստանում, և շուրջ 2 անգամ՝ քան Ուկրաինայում:²² Այսօր ակնհայտ է, որ շուկաների կենտրոնացվածության, մրցակցային իրավիճակի և դրանց արդյունքում հասարակական վնասի առումով Հայաստանում վիճակն ավելի բարվոք չէ, քան հակամենաշնորհային օրենսդրության կայացման սկզբին՝ 2000 թվականին:

Երրորդ. Հայաստանում ձևավորված և գործող մենաշնորհները երբևէ նպատակային կերպով չեն զբաղվել գիտատեխնիկական և նորարարական մշակումներով, բարձր տեխնոլոգիաների ներդրմամբ: Ավելին, դրանց առկայությունն ու հակամրցակցային գործունեությունն ըստ ամենայնի արգելակել են երկրի գիտատեխնիկական և նորարարական ներուժի իրացումն ու աշխատանքի արտադրողականության աճը:²³

Չորրորդ. Հայաստանի տնտեսությունում առկա ստվերը միայն մեր երկրին բնորոշ երևույթ չէ: Սակայն Հայաստանում իրականացված տնտեսական, դրամավարկային, հարկային և հակամրցակցային քաղաքականությունները, կարելի է ասել, որ ուղղակի թե անուղղակի միշտ էլ նպաստել են թե՛ ստվերի գոյությանը և թե՛ մենաշնորհների ծաղկմանը: Ջարդելով տեղական արտադրությունը, բացարձակ անուշադրության մատնելով արտահանման կարևորությունն ու փոքր բիզնեսի մտավոր-սոցիալական ներուժը, նշված քաղաքականությունները տարիներ շարունակ խորացրել են տնտեսությունում առկա բացասական երևույթները, ըստ էության, արմատավորելով այսօրվա տնտեսական կառուցվածքն ու տնտեսության կազմը: Նշվածը հանգեցրել է նրան, որ այսօր ոչ պետական եկամուտների համար պատասխանատու մարմինները լիարժեք պատկերացում ունեն ստվերի ծավալների մասին, ոչ էլ հակամենաշնորհային մարմինն է պատկերացնում իր կողմից ուսումնասիրվող շուկաների իրական ծավալները: Սակայն կարծես այս վիճակը դեռ բավարարում է պետական մարմիններին, քանի որ լուծում է պետական ապարատի հիմնական՝ ֆիսկալ, հակասության մեջ չմտնելով «քաղաքականություններն» իրականացնողների այլ խնդիրների հետ²⁴: Ստվերը աղավաղում է տնտեսության և առանձին շուկաների իրական պատկերը, ոչ ճիշտ որոշումների կայացման մշտական վտանգ է ստեղծում, պաշտոնական վիճակագրության և հարկային հաշվետվությունների հիման վրա տրվում են որակյուններ ու հաճախ ստացվում է, որ ստվերում գործողը շահում է՝ ունենալով ակնհայտ մրցակցային առավելություն, միաժամանակ դուրս մնալով ՏՄՊՊՀ-ի տեսադաշտից:

Հինգերորդ. Հայաստանում երբևէ գոյություն ունեցած բոլոր մենաշնորհները որպես կանոն կենսունակ են նաև այսօր (նաև պաշտոնյա գործարարների ինստիտուտը, որի ներկայացուցիչներն ունեն մրցակցային առավելություններ ոչ պաշտոնյա գործարարների նկատմամբ և իրենց հերթին նույնպես ի վիճակի են կայացնել հակամրցակցային որոշումներ): դրանց զուգահեռ առաջանում են նոր մենաշնորհային շուկաներ վարչական ռեսուրսի հաշվին (Ճանապարհային երթևեկության կանոնների պահպանմանն ուղղված՝ Երևանում համատարած տեղադրված տեսալսցիկների գործունեությունը, «Ջերմուկ» ապրանքային նշանի յուրօրինակ «սեփականաշնորհումը», տարադրամի փոխանակման մանրածախ շուկայի կենտրոնացումը) կամ տնտեսավարող սուբյեկտների «կլանումների» արդյունքում (վճարահաշվարկային կազմակերպությունների համակարգում գործող «Թելսել»-ի կողմից «Մեգա պանտեռա»-ի ձեռքբերումը, որի արդյունքում որոշակիորեն բարձրացան համապատասխան ծառայությունների սակագները):

Հակամենաշնորհային կարգավորման առաջարկվող մոդելը՝ «1+3 կոնցեպցիա»

Հակամենաշնորհային կարգավորման նոր մոդելը, որը պայմանականորեն կոչել ենք «1+3 կոնցեպցիա», այն է՝ մեկ ամբողջական մրցակցային դաշտ և երեք տեսակի մենաշնորհ (պետական, բնական, արտակարգ), կառուցվում է հետևյալ սկզբունքների հիման վրա՝

Հակամենաշնորհային քաղաքականության իրականացում հստակ ձևակերպված տնտեսական քաղաքականության համատեքստում: Առանց նախապես շարադրված և բարձր մակարդակում ընդունված տնտեսա-

22 Աշոտ Մարկոսյան, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության դիվերսիֆիկացման հիմնային դիրքերը», «Սոցիալական մոտեցումներ Հայաստանի մարտահրավերներին. գլոբալ հեռանկարներ. տեղեկան իրողություններ (խորհրդածրողվի նյութեր)», Երևան 2010, էջ 156:
23 Տես, մասնավորապես Առոմ Մարգարյան, «Ազգային նորամուծային համակարգը. Ջարգացման մարտահրավերների համատեքստում», ՎԷՄ, 2009 հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 2, էջ 99
24 Նկատված պրակտիկա է, որ հաճախ պլանավորված բյուջետային եկամուտները հավաքելիս վարչարարության գործիքի ձեռնարկած ջանքերից հետո համապատասխան ժամանակաշրջանի համար ամրագրած /անհրաժեշտ/ ցուցանիշի չբավականացնող մասը մոծվում /լրացվում/ է որևէ օլիգարխի «դրամարկից»:

կան քաղաքականության նպատակադրումների և առաջնահերթությունների հնարավոր չէ իրականացնել արդյունավետ հակամրցակցային քաղաքականություն:

Մենաշնորհների նկատմամբ վարվող քաղաքականության տարբերակում: Իրականացվելիք հակամենաշնորհային քաղաքականությունը տեսականորեն և գործնականում հնարավորություն ունի արդյունավետ լինելու, եթե օրենքի մակարդակով ամրագրվի հակամենաշնորհային կարգավորման առարկա հանդիսացող տնտեսավարող սուբյեկտների հետևյալ (կամ համանման տրամաբանությամբ) դասակարգումը.²⁵

- ազատ տնտեսական մրցակցության ոլորտում գործող սուբյեկտներ
- օրինական մենաշնորհ հանդիսացող սուբյեկտներ, այդ թվում՝

1. *պետական մենաշնորհներ՝* հասարակական հարաբերությունների համակարգ, որի դեպքում առանձին տեսակի գործունեության իրականացման բացառիկ իրավունք ունի միայն պետությունը՝ ի դեմս պետական մարմինների կամ վերջիններիս կողմից ստեղծված տնտեսավարող սուբյեկտի.
2. *բնական մենաշնորհներ՝* պետության կողմից թույլատրված հասարակական իրավահարաբերություններ, որոնց դեպքում ապրանքային շուկայում պահանջարկի բավարարումն առավել արդյունավետ է մրցակցության բացակայությամբ՝ պայմանավորված արտադրության տեխնոլոգիական առանձնահատկություններով. բնական մենաշնորհների դեպքում համապատասխան ապրանքները կամ ծառայությունները սպառման ժամանակ չեն կարող փոխարինվել այլ ապրանքներով կամ ծառայություններով և ապրանքային շուկայում պահանջարկն ավելի քիչ է պայմանավորված գնով, քան այլ՝ ոչ բնական մենաշնորհներ հանդիսացող շուկաներում.
3. *արտակարգ մենաշնորհներ՝* ապրանքային /սպասարկման/ շուկայում հասարակական հարաբերությունների համակարգ, որը թույլատրված է պետության կողմից՝ որոշակի ժամանակաշրջանի համար, որի ընթացքում մրցակցությունը բացակայում (սահմանափակ) է:

Քաղաքականության և վարչարարության շեշտադրումների տեղափոխում պատժիչ գործառույթից դեպի կանխարգելիչը: Հակամենաշնորհային կարգավորման մոդելը և օրենսդրությունը առաջին հերթին պետք է հնարավորինս բացառեն հակամրցակցային գործողությունների կատարման հնարավորությունները: Միաժամանակ, պատասխանատվության ինստիտուտի արդյունավետության վերաբերյալ առկա տեսությունը և պրակտիկան մեզ հուշում են, որ հակամրցակցային օրենսդրությունը և պետության սահմանած խաղի կանոնները խախտելու համար լոկ տույժերի և տուգանքների համակարգ սահմանելը բավարար չէ: Տնտեսավարողները պետք է տեսնեն, որ բոլոր խախտումները բացահայտվում են, պատժամիջոցները կիրառվում, նրանք պետք է վստահ լինեն, որ հակամրցակցային օրենսդրությունը խախտելու պարագայում դրա բացահայտման հավանականությունը մեծ է և որ տուգանքները անհամեմատ կգերազանցեն այն օգուտները, որ ակնկալվում էր ստանալ անօրինական գործողություններից: Միաժամանակ պետք է հնարավորինս ձեռնպահ մնալ հաճախ պոպուլիստական, տնտեսավարող սուբյեկտին չցավեցնող ձևական տուգանքներ կիրառելուց, ինչից հետո դարձյալ վաճառքի ցանցում տեսնում ենք տուգանման պատճառ հանդիսացած ապրանքները նույն պիտակավորմամբ, նույն կերպ (չ)մակնշված, նույն ժամկետներով, շփոթեցնող փաթեթավորմամբ և այլն:

Կարգավորող մարմնի գործունեության կազմակերպում միջինաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրային մոտեցումների հիման վրա՝ նախապես սահմանված չափերի ցուցանիշների համակարգի վրա հիմնված հաշվետվական համակարգով: Օրենքով պետք է դրույթներ նախատեսել լիազոր մարմնի կողմից մրցակցային քաղաքականության միջինաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրեր կազմելու, ինչպես նաև դրանց իրականացման արդյունքում հակամրցակցային մարմնի կողմից հաշվետվողականություն ապահովելու նպատակով:

Հակամենաշնորհային կարգավորում համապարփակ, ոչ ձևական մոտեցումներով՝ ստորադասելով գերատեսչական շահերը նախապես սահմանված քաղաքականության նպատակներին: Ենթադրում է բոլոր իրավասու մարմինների համակարգված աշխատանք, պարբերական կոնսուլտացիաներ և համագործակցություն:

Կարգավորող մարմնի որոշումների ընդունման կոլեգիալություն՝ քաղաքացիական հասարակության մասնակցության ապահովմամբ: Ենթադրում է առավել անկախություն գործադիր մարմնից և Նախագահից, ինչպես նաև գործունեության առավել թափանցիկության ապահովում քաղաքացիական հասարակության համար:

Ելնելով վերոհիշյալ սկզբունքներից՝ հակամենաշնորհային կարգավորման հիմնական ուղղություններն են.

1. Քաղաքական բնույթի միջոցառումներ

1.1 Անհրաժեշտ է որպեսզի գնահատականներ տրվեն տնտեսական մրցակցության պաշտպանության քաղաքականությունը մշակող մարմնի /Էկոնոմիկայի նախարարության/ կողմից առկա իրավիճակի վերաբեր-

25 Տես ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավորներ Վահան Հովհաննիսյանի, Արծվիկ Մինասյանի, Արտյուշ Շահբազյանի, Արա Նոնյանի, Արմեն Ռուստամյանի կողմից 2010 թվականին օրենսդրական նախաձեռնության կարգով ներկայացված «Հակամենաշնորհային կարգավորման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը:

յալ, ինչպես նաև կոնկրետ հաշվարկներ և չափելի գնահատականներ ներկայացվեն մրցակցային մարմնի /Հանձնաժողովի/ կողմից ապրանքային շուկաներում հակամրցակցային վարքագծի դրսևորման արդյունքում կոնկրետ տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից հասցված հասարակական վնասի վերաբերյալ: Սա շատ կարևոր է, որպեսզի պետությունը մրցակցության պաշտպանության քաղաքականությունն իրացնելիս և կոնկրետ վարչարարություն ծավալելիս ստանա ողջ հասարակության աջակցությունը, առանց որի հնարավոր չէ էական հաջողություններ ակնկալել: Հակառակ դեպքում 2009-ին կադրային փոփոխություններով սկսված և 2011-ին օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում նոր թափ ստացած Հանձնաժողովի գործունեության բարելավման հետագա ընթացքն ու դրա տեսանելի արդյունքները կասկածի տակ կդրվեն, հերթական անգամ հիասթափեցնելով գործարար և ներդրումային միջավայրին ու հասարակությանը:

1.2 Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական և Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովների միմյանց միացում: Այս մարմինները որպես անկախ կարգավորող մարմիններ թեև ստեղծվել են տարբեր ժամանակաշրջաններում և որոշակիորեն տարբեր խնդիրներով, սակայն այսօր դրանց կարգավորման ոլորտը բացարձակապես բաղկացած է մենաշնորհներից: Այս մարմիններն ունեն միմյանց կրկնող որոշակի գործառույթներ, ինչպես նաև նույնական թերություններ ու սահմանափակումներ: Այսպես երկու մարմինների դեպքում է՝

- քաղաքականության մշակման և /կամ/ իրականացման գործառույթը բացակայում է,
- գործունեությունն ուղղորդող քաղաքականություն որպես այդպիսին չկա,
- ըստ էության հանրության առջև հաշվետվողականություն համակարգ չկա,
- ի սկզբանե չկան հնարավոր չարաշահումները կանխարգելող օրենսդրական նորմեր,
- չկան մենաշնորհային դիրքեր ունեցող կազմակերպությունների նկատմամբ որակի վերահսկողության նորմեր,
- կանոնակարգման մեխանիզմները չեն նպաստում մրցակցային շուկայի զարգացմանը, իսկ բնական մենաշնորհների մասով՝ որակյալ ծառայությունների մատուցումը երաշխավորելուն:

Ռեսուրսներով ապահովվածության և բյուջետային ֆինանսավորման առումով խիստ տարբերություններ կան, որոնք առաջին հերթին վերաբերում են կադրային հաստիքներին և աշխատավարձի մակարդակին /երկու դեպքում էլ Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը (ՏՄՊՊՀ) գիջում է Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովին (ՀՏՄԿ): Այնինչ արդեն վաղուց, առնվազն հասարակության համար տեսանելի մակարդակում ՏՄՊՊՀ-ն անհամամետ մեծ աշխատանք է կատարում, քան ՀՏՄԿ: Նշված մարմինների միավորումը մեկ կարգավորող մարմնի ներքո կընձեռի գործունեության արդյունավետության բարձրացման նոր հնարավորություններ, գործառույթային և վարչական ծախսերի տնտեսումներ, կարգավորվող ընկերությունների համար կնշանակի գործարար միջավայրի բարելավում և օրինապահության ապահովման բեռի թեթևացում:

1.3 Փակ շուկաների վերացում /բացառություն կարող են լինել լոկ պետական, բնական և արտոնյալ մենաշնորհների շուկաները/, ոչ օրինական քվոտաների մեխանիզմի, “պաշտոնյա-բիզնեսմեն” երևույթի վերացում, շուկաներ մուտքի ազատականացում:

1.4 Մենաշնորհների և օրինական մենաշնորհների /օրինակ արտահանող ընկերություններ, պետական գնումներին մասնակցող տեղական արտադրողներ, ներդրողների որոշակի սեգմենտ և այլն/ նկատմամբ տարբերակված մոտեցումների ցուցաբերում՝ ընդունված քաղաքականության ներքո որոշակի ռազմավարություն և վարչարարություն կիրառելու ճանապարհով: Նույն համատեքստում կարևոր է տարբերակված մոտեցումների ցուցաբերումը Հայաստանում գործող այնպիսի խոշոր ակամա մենաշնորհային դիրքում հայտնված կազմակերպությունների նկատմամբ, ինչպիսիք են՝ «Նաիրիտ գործարան» ՓԲԸ, «Վանաձորի քիմպրոպ», «Հայաէրոնավիգացիա» ՓԲԸ կազմակերպությունները, որոնք ոչ միայն Հայաստանի, այլև մեր տարածաշրջանի համար ունեն /կարող են ունենալ/ կարևոր ռազմավարական նշանակություն:

1.5 Մրցակցության խթանմանն ու խրախուսմանն ուղղված տարատեսակ միջոցառումներ: Լավագույն օրինակ կարող է լինել հնչել, մեծ և հասարակության ընկալման մեջ ակնհայտ մոնոպոլ, “տանիքավոր” ու որոշված անձանց կողմից “շահագործվող” ոլորտներում բեկում մտցնելը. դրանք կարող են լնել “բենզին”, “դիզվառենիք”, “գազ”, “շաքար” և այլ համանման ապրանքային շուկաները:

1.6 Պետության կողմից այն քաղաքականության իրականացման գործիքները, որոնք կնպաստեն մենաշնորհների կողմից ապրանքների ու ծառայությունների գների բարձրացման զսպումներին, փոքր ու միջին բիզնեսի զարգացման խթանմանը, կապիտալի ու արժեթղթերի շուկաների ձևավորման խրախուսմանը, կհամարվեն արդարացված:

1.7 Պետությունը պետք է իրականացնի արդյունաբերական ապրանքների գների պետական կարգավորում, ինչը ընդունված է մենաշնորհների կարգավորման տեսության մեջ:

1.8. Բնական մենաշնորհների գործունեության մեջ կարևորվում է ստորին օղակների գործառույթների փոխանցումը մրցույթային կարգով ընտրված ոլորտի օպերատորներին, ինչը կարող է խթանել տվյալ ոլորտներում ծախսերի կրճատման և կորուստների նվազեցմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը:

2. Կարգավորող մարմնի գործառույթային արդյունավետությանն ուղղված միջոցառումներ

2.1 Կարգավորող մարմնի խնդիրների վերաիմաստավորում և կարողությունների հզորացում: Հանձնաժողովին լուրջ դերակատարում է վերապահված /պետք է վերապահվի/ պետության առջև ծառայած խնդիրների լուծման գործում: Այս առումով կարևոր է, որ մարմինը իր հայացքն ուղղի նաև տնտեսական ոլորտի միջազգային մարտահրավերների դիմակայմանը, հանդիսանալով բարձր պետական խնդիրների լուծմանը ներգրավված կառույց: Այս առումով կարևոր է թույլ չտալ, որ նեքին շուկայում առանձին սուբյեկտների շահերն ու խնդիրները ստվերեն /խանգարեն/ իր հիմնական գործառույթի իրականացումը:

2.2 Իրավական ակտերի նախագծերի, տնտեսական երևույթների և շուկայի մասնակիցների վարքագծի փորձաքննությունների ինստիտուտի ուժեղացում, թաքնված, ոչ ստանդարտ հակամրցակցային երևույթների վերահանում և կառուցողական մոտեցումների մշակում:

2.3 ՏՄՊՊՀ-ի աշխատակիցների աշխատավարձի էական բարձրացում: Դժվար է գերազնահատել ՏՄՊՊՀ-ի աշխատակիցների ներդրած ջանքերն ու պատասխանատվությունը: Ոչ մի տրամաբանություն չկա այն բանում, որ այսօր Հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողովի աշխատակազմում և ՏՄՊՊՀ-ի աշխատակազմում աշխատավարձերը տարբերվում են մոտ հիսուն տոկոսով:

2.4 Կարգավորող մարմնի աշխատանքների կազմակերպում հիմնվելով ծրագիր-հաշվետվություն-ծրագիր հերթականության վրա: Որպես ընդհանուր մոտեցում, պետք է նշել, որ ցանկալի է, որպեսզի յուրաքանչյուր տարվա հաշվետվություն հստակ կապ ունենա համապատասխան տարվա ծրագրի հետ, մասնավորապես, անդրադարձ կատարի տարեկան ծրագրում նշված խնդիրների և նկարագրված մրցակցային իրավիճակի բարելավմանն ուղղությամբ՝ իր մեջ պարունակելով հստակ չափելի ու համադրելի ցուցանիշներ: Այս առումով, կարծում ենք, որ Հանձնաժողովի գործունեության ցուցանիշների որոշակի համակարգ է անհրաժեշտ ներդնել, որպեսզի վերջինիս արդյունավետության գնահատում հնարավոր լինի իրականացնել՝ /ա/ օրենքով դրված նպատակների իրագործման տեսանկյունից, /բ/ նախորդ ժամանակշրջանների համեմատությամբ, /գ/ տարածաշրջանի և այլ համադրելի երկրների համեմատությամբ: Ընդ որում, եթե օրինակ որոշ միջազգային վարկանշային կազմակերպությունների ուսումնասիրությունների և հրապարակումների դեպքում մենք գործ ունենք հաշվարկների՝ ինչ-որ անկատար և ընդհանրական մեթոդաբանության հետ, որը հաճախ հաշվի չառնելով երկրների «սպեցիֆիկ» առանձնահատկությունները դուրս է բերում իրականությունից կտրված կամ ոչ համադրելի ցուցանիշ²⁶, ապա այստեղ մենք կարիք ունենք հստակ չափելի, պայմանական մեկնարկային դիրքը հաշվի առնող և առջևում դրված նպատակներին միտված գործիքակազմի: Անհրաժեշտ է Հանձնաժողովի հաշվետվությունը վերածել գերարդյունավետ և խոսուն փաստաթղթի, որը պետք է վերլուծություններ պարունակի մրցակցության առումով ներքին և միջազգային տնտեսության միտումների վերաբերյալ: Մասնավորապես, իր հաշվետվությամբ հանձնաժողովը պարտավոր է Ազգային ժողովի առաջ մատնանշել այն խնդիրները, որոնք պետք է լուծում ստանան այլ մարմինների կողմից: Հաշվետվությունում պարտադիր պետք է անդրադարձ լինի տնտեսական քաղաքականության իրականացմանն ուղղությամբ ներդրված ջանքերին և այլ մարմինների հետ համագործակցության իրական կողմերին: Հաշվետվությունը պետք է պարունակի նաև մրցակցային օրենսդրության պահանջների խախտման համար նախապատրաստված քրեական նյութերի²⁷, կիրառված պատասխանատվության միջոցների վիճակագրություն:

3. Տնտեսական բնույթի միջոցառումներ

3.1. Հանձնաժողովն իր ամենօրյա գործունեության և ուսումնասիրությունների ընթացքում պետք է գնահատականներ ներկայացնի ապրանքային շուկաների աշխատանքի արտադրողականության, ինքնարժեքի ձևա-

26 Կարեն Վերանյան – «Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային վարկանիշային համակարգում», Երևան – 2010, էջ 13, 14
 27 Մինչ վերջերս ՀՀ քրեական օրենսգրքի 195-րդ «Հակամրցակցային գործունեությունը» հոդվածի հատկանիշներով քննվող գործեր գործնականում չեն եղել: Հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում հետևյալ արարքների համար. Ապօրինի մենաշնորհային գներն արհեստական բարձրացնելը կամ իջեցնելը կամ պահպանելը, ինչպես նաև մրցակցությունը սահմանափակելը նախնական համաձայնությամբ կամ համաձայնեցված գործողությունների միջոցով, որն ուղղված է շուկան տարածքային սկզբունքով բաժանելուն, այլ տնտեսավարող սուբյեկտների շուկա մուտք գործելուն խոչընդոտելուն, տնտեսավարող այլ սուբյեկտներին շուկայից դուրս մղելուն, խտրական գներ սահմանելուն կամ պահպանելուն:

վորման, ներդրումային ծրագրերի, սակագների հիմնավորված լինելու վերաբերյալ: Բնական մենաշնորհների մասով կարգավորող մարմինը պետք է պարբերաբար անդրադառնա համապատասխան ընկերությունների հետ կառավարության կնքած կոնցեսիոն և այլ հիմնարար պայմանագրերերի դրույթների կատարմանն ու ցուցանիշների ապահովմանը:

- 3.2. Հանձնաժողովը պետք է տեղյակ լինի պաշտոնական վիճակագրության և այլ համապատասխան կառույցների կողմից ստվերի գնահատման, ՀՆԱ-ի հաշվառման ցուցանիշներին ու մեթոդաբանությանը, ինչպես նաև ունենա իր սեփական մոտեցումներն ու մեթոդաբանությունը տնտեսության ճյուղերի, ապրանքային շուկաների ուսումնասիրություններ իրականացնելիս: Հանձնաժողովը պետք է զգուշորեն մոտենա հատկապես հայրենական արտադրողների գործարար համբավի վարկաբեկմանն ու ֆինանսական պատասխանատվության կիրառմանը, քանի որ յուրաքանչյուր պատժամիջոց կամ ոչ օբյեկտիվ մոտեցում վնասելով տնտեսավարողին ի վերջո անուղղակիորեն համապատասխան բեռը տեղափոխում է սպառողի ուսերին:
- 3.3. Պետական գնումների համակարգը, պարենային անվտանգության հիմնահարցերը և տեղական արտադրողների /արտահանողների/ շահերը պետք է մշտապես լինեն կարգավորող մարմնի ուշադրության կենտրոնում:
- 3.4. Կարևոր և արդյունավետ է ԵՄ օրենսդրությամբ հակամրցակցային համաձայնությունների հայտնաբերմանն ուղղված քաղաքականության շրջանակներում “հանդուրժողականության” ծրագրի (leniency program) կիրառումը, որը պատժի վերացում կամ թուլացում է առաջարկում հակամրցակցային համաձայնությունների մեջ ներգրավված այն անձանց նկատմամբ, ովքեր տեղեկություն են տրամադրում այդ համաձայնությունների մասին: Այս քաղաքականությունն ապացուցել է իր կենսունակությունը, քանզի միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ հակամրցակցային համաձայնությունների գերակշռող մեծամասնությունը հայտնաբերվում է հենց այս ծրագրի օգնությամբ:
- 3.5. Կարևոր ազդեցություն կարող է ունենալ նաև պետության կողմից տնտեսավարող սուբյեկտներին, նաև մենաշնորհներին աջակցության տրամադրումը բացառապես արտաքին շուկաներ ապրանքների ու ծառայությունների արտահանումներ իրականացնելու և միջազգային շուկաներ տեղական մենաշնորհային դիրք ունեցող կազմակերպությունների հաստատման ուղղությամբ: Դրանք կլինեն արտահանման սուբսիդիաներ, կամ այլ միջոցառումներ, միաժամանակյա խիստ վերահսկողության պայմաններում:
- 3.6. Այսօր հայաստանյան շուկայում ձևավորվել ու գործում են գերիշխող դիրք ունեցող և մենաշնորհային կազմակերպություններ, որոնք օգտվելով իրենց դիրքից կարողանում են գերշահույթներ ապահովել: Բիզնեսի կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվությունը գործունեության կառավարման միջոցառումների համալիր է, որի միջոցով տեղի է ունենում շահույթների վերաբաշխում: Այս համատեքստում առաջարկում ենք կամավոր սկզբունքով ամրագրված բիզնեսի կորպորատիվ սոցիալական պատասխանատվությունը ամրագրվի որպես օրենսդրական նորմ, որը Հայաստանի ներկայիս մենաշնորհների ձևավորված հիմնախնդրի առկայության պայմաններում հնարավորություն կընձեռի բարձր կենտրոնացված շուկաներում տնտեսավարող սուբյեկտների շահույթները վերաբաշխել իրենց սոցիալական ծրագրերի շրջանակներում:

Ինչպես և ցանկացած այլ ոլորտում դրական բեկում մտցնելու և հաջողության հասնելու համար միայն ստանդարտ մոտեցումները բավարար չեն, պետք են քաղաքական դժվար որոշումներ, հետևողական, երկարաժամկետ և ուրույն, ստեղծագործական լուծումներ:

Այսպիսով, առաջարկվում է նոր հայեցակարգային մոտեցում, որը սահմանում է փնտրեսական մրցակցության ապահովման ավելի պարզ և հասկանալի կանոններ՝ բացառվում է քողարկված մենաշնորհների գոյությունը և փնտրեսական մրցակցության ապահովման անվան տակ մենաշնորհների գոյությունը փաստացի խրախուսող քաղաքականությունը:

Մոտեցումը հարկ է: Այո, Հայաստանի, ինչպես նաև այլ երկրների փնտրեսությունում կարող են և կլինեն մենաշնորհներ: Մակայն եթե դրանք այդպիսին են, ապա պետք է արանսան համապատասխան իրավական ձևակերպումներ և ունենան դրանից բխող հետևանքներ:

Մասցած բոլոր դեպքերում որևէ պարբերակով կամ արդարացումամբ մենաշնորհները պետք է գոյություն չունենան:

Մենաշնորհները կարող են լինեն պետական, բնական կամ արտակարգ: Այդպիսի փնտրեսավարողները պետք է ենթարկվեն հարույ կանոններին, որոնց կիրառմանը հետևելու է մեկ միասնական հավամենաշնորհային մարմինը: Իսկ եթե փնտրեսավարողը փաստացի հանդիսանալով մենաշնորհ, չի արտադրվում այս սխեմայի մեջ, ապա պետք է ենթարկվի հավամենաշնորհային օրենսդրության պահանջներին: Սա թույլ կրա վերացնել շուկայում առկա պարկերը, երբ իբր փնտրե-

սական մրցակցության պաշտպանության նկատմամբ վերահսկողություն է իրականացվում, սակայն մենաշնորհների թիվը իրականում ալելանում է:

Այլ դեպքերում պետք է գործ ունենանք բացառապես մրցակցային շուկաների հետ՝ մենաշնորհի գոյությունը պետք է հայտարարվի հակաօրինական իր բոլոր հետևանքներով:

Անշուշտ մտրեցունը կարող է հանգեցնել բազմաթիվ քննարկումների, բանավեճերի կամ կարծիքների բախումների: Սակայն համոզված ենք, որ ոլորտը կարիք ունի կարգավորման: Ի դեպ, այս ոլորտում լուրջ անելիքներ ունեն նաև միջազգային կառույցներն ու օրարերկրյա պետությունների համասարսփսան կարգավորող մարմինները:

Եվ այս առումով նոր հայեցակարգային մտրեցունը կարող է ոչ միայն հերաբրբություն ներկայացնել Հայաստանյան իրականության համար, այլև նախ և առաջ գնահատականի արժանանալ իրապես փնտեսական մրցակցության հիմնասինդիկներով մրահոգ օրարերկրյա պետությունների հասարակության կողմից, քանի որ իրական մրցակցության դեֆիցիտը այսօր զգացվում է ողջ աշխարհում:

Հրատարակիչ՝

Հրայր Մարուխյան հիմնադրամ (www.maroukhiyanfoundation.org)

Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի հայաստանյան մասնաճյուղի հետ համատեղ
Փետրվար, 2013թ.

Տպագրվել է «Տիգրան Մեծ» տպագրատանը
Ձևավորող և էջադրող՝ Գրիգոր Հակոբյան

Առանձին բաժինների հեղինակները պատասխանատու են բովանդակության համար:
Նրանց կարծիքը պարտադիր չէ, որ համընկնի **Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի** դիրքորոշման հետ:

© Հրայր Մարուխյան հիմնադրամ, 2013

